

1. Způsob života v socialistické společnosti

Revoluční přeměny a poměrně krátká historie socialistického vývoje se markantním způsobem promítly do povahy života, jeho pracovních a mimopracovních, materiálních a kulturních, individuálních a kolektivních složek. Objektivní porovnání dnešního způsobu života se životem ve vrcholném období kapitalistického vývoje u nás nebo se současným životem v sousedních kapitalistických zemích hovoří jednoznačně a přesvědčivě. Nejde zde jen o globální rysy vývoje — procesy socialistické výstavby se odrazily zejména v dynamické restrukturalizaci způsobu života a jeho sociálních, regionálních a ekologických dimenzích.

Východiskem všech těchto změn byla eliminace vykořisťovatelských tříd s jejich životními podmínkami a formami; osou jejich realizace se pak stávají procesy socialistické industrializace a kolektivizace. Výsledky těchto procesů se promítají do dalšího a dalšího překonávání rozdílů mezi neantagonistickými třídami a skupinami, mezi oběma národními územími, mezi původně více a méně industrializovanými oblastmi, mezi městem a venkovem. Můžeme hovořit o silných integračních procesech, jež ovšem neznamenaají uniformizaci společnosti: integrace socialistické společnosti v sobě zahrnuje celou řadu diferenciací dimenzí, které každému jedinci poskytují široké možnosti odpovídající participace na tvorbě společenských zdrojů a sociálně i individuálně specifické seberealizace při jejich užití. V základních směrech ovšem integrace znamená podstatnou homogenizaci společnosti ve smyslu plné likvidace některých rozdílů a znatelného zmírnění jiných.

Poslání socialistické společnosti tkví v realizaci základních principů radikální

humanizace společenských struktur a hodnot a v jejich orientaci směrem k beztržní společnosti, stejnou měrou pak ovšem i ve vybudování materiálně technické základny komunismu, a tedy ve vytvoření nezbytných hmotných podmínek pro historicky nové formování života. Toto základní zaměření je vyjádřeno v plánovitém zvyšování životní úrovně, měřeném především ukazateli individuální, kolektivní a společenské spotřeby. Domníváme se, že obsah pojmu *životní úroveň* je vymezen nikoli především věcně, nýbrž spíše metodicky; v základním vyjádření jde o ten výsek či lépe aspekt životních podmínek, který lze postihnout poměrně jednoduchými indikátory, prakticky jednoznačně kvantifikovat a na dnešní úrovni řídicí praxe poměrně spolehlivě plánovat a kontrolovat. S tím ovšem souvisí důležitější skutečnost, že životní úroveň je — jak to správně zdůrazňuje F. Voborník² — ekonomickou kategorií, nástrojem zejména ekonomického řízení, plánování a prognostiky.

V souvislosti s růstem životní úrovně se ovšem ukazuje možnost i nutnost postihnout způsob života i v jeho dalších složkách a plánovitě jej formovat v širším rozsahu, do větší hloubky a v dalších perspektivách. Ukazuje se také nezbytnost toho, aby se zájem orgánů společenského řízení a plánování rozšířil na takzvané „sekundární účinky“ ekonomického a společenského vývoje, orientovaného a sledovaného na základě jednoduchých kvantitativních indikátorů. V tradiční oblasti zájmu může například jít o přechod od sledování příjmové úrovně pomocí ukazatele příjmu na hlavu k syntetickému ukazateli individuální a rodinné „výdajové volnosti“ nebo o přechod od měření dlouhodobé spotřeby pomocí údajů o vy-

¹ Autor zde děkuje doc. dr. B. Filipcové, CSc. za podstatné připomínky, jež se výrazně promítly do konečné podoby článku.

² F. Voborník, *K některým základním pojmům socialistické prognostiky*. Plánované hospodářství, 1971, č. 8.

bavenosti k jejímu měření na základě skutečného spotřebního chování, tzn. ve vztahu k pořizovacím a obměňovacím cyklům apod. Dosud je sledována především dimenze životního způsobu charakterizovaná spíše pasivitou jeho nositele. Postupně bude třeba nalézat a aplikovat nové indikátory, postihující jednotlivce jakožto aktivního, voličiho, tvořícího a jednajícího nositele specifických životních forem. Pak již pochopitelně nepůjde jen o oblasti ekonomického chování, nýbrž o vlastní sféry chování sociálního, kulturního a politického.

Plánovitě zvyšování životní úrovně zůstává trvale základním úkolem v procesech postupného podřizování všech klíčových aspektů lidského života sebekontrolu socialistické společnosti. Vytváří nezbytné podmínky pro všestranné utváření života, pro formování socialistického životního stylu. Tento proces těžko můžeme směřovat se všemi změnami ve způsobu života; utváření životního stylu chápeme především jako aktivní a dynamickou syntézu základních kontur a uzlových vazeb způsobu života, jako obtížný proces postupné vnitřní integrace jeho jednotlivých složek a vnější harmonizace celkového výrazu.

Proces formování socialistického životního stylu má přitom ještě jedno důležité historické poslání, objektivně vyplývající z kontextu rozděleného světa — má vytvořit jakousi polemickou alternativu takzvané „konzumní společnosti“. Socialistická společnost má obrovskou šanci využít množství dokladů o svízelných problémech, k nimž vede „spontánní“ vývoj spotřeby a utváření společenského vědomí v kapitalistických státech, vyvažovat se jich nebo anticipovat jejich řešení a dokázat tak svoji převahu v základní cílové funkci společenského vývoje.

„Konzumní společnost“ je výsledkem faktické nadvlády zájmů výrobní sféry nad vlastními zájmy společenského vývoje. Potřeba odbytu zboží vyvolává tlak na atomizaci společnosti, a tím i na rozmnožení spotřebních jednotek, stimuluje takovou dynamiku spotřeby, jež vede k plýtvání společenským bohatstvím, snaží se všude nahradit nemateriální způsob

uspokojování potřeb materiálním a komercializovat společenské a hodnotové struktury v celém jejich rozsahu. Stále znovu je zde dopován protiklad mezi prostředky a cíli, materiálním a kulturním, individuálním a společenským. Přitom — jak dokazuje mezi jiným J. Baudrillard³ — „konzumní společnost“ přímo plodí a systematicky reprodukuje extrémní nerovnost spotřeby a „ostrovy“ chudoby a nedostatku uprostřed obrazu „všeobecného blahobytu“, a to jako nezbytné podmínky své existence.

V „konzumní společnosti“ dochází k dezintegraci člověka jako individua a jako „tvora společenského“, prosazuje se simultánní proces atomizace společnosti a jejího zmasovění, vytváří se rozpor mezi silící snahou o individuální unik ze společnosti a rostoucí fiktivností jejich výsledků, protože zamýšlený „unik“ ve skutečnosti vede k ještě větší závislosti individua na společenských strukturách. Masoví výrobci nabízejí ve svém zboží spotřebiteli svobodu, úspěch, zdraví a rovnost, ale ve skutečnosti mu prodávají závislost, slabost a nerovnost. Je demagogii tvrdit, že výrobci jsou bezvýhradně podřízeni „spotřebitelské suverenitě“, protože prý nemohou dělat nic jiného, než uspokojovat potřeby spotřebitele, jak říká například R. Ruyer,⁴ implicitně vycházející z toho, že potřeby jsou jakousi přirozenou výbavou člověka. Faktickými pány trhu zůstávají výrobci, kteří strukturou nabídky, její dynamikou a v neposlední řadě i způsobem prezentace výrobku a jeho prosazováním ve sféře společenského vědomí určují potřebu a — což je ještě důležitější — formují samotného spotřebitele a jeho potřeby.

Domníváme se, že je třeba velmi pozorně studovat a kritizovat praxi „konzumní společnosti“ i její ideologický odraz, a to především z hlediska reálných možností socialistické alternativy formování životního stylu, jež by měla překonat její základní rozpory a diskontinuity. Právě z tohoto hlediska je ovšem nepřijatelná čistě filosofická nebo neolevicová radikální kritika masové spotřeby, která ji odsuzuje *en bloc* jako jeden ze základních kanálů lidského odcizení. Socialistická spo-

³ J. Baudrillard, *La Société de Consommation*, Paris 1970.

⁴ R. Ruyer, *Eloge de la société de consommation*, Paris 1969.

lečnost nemůže vycházet z romantizujících retrospektiv ideálních pospolitostí žijících v primitivních materiálních podmínkách. nýbrž snaží se vytvořit nové společenství na základě vysoké úrovně formování i uspokojování materiálních potřeb. Masová spotřeba zboží vysokých kvalitativních parametrů je nezbytnou podmínkou tvorby socialistického životního stylu. Jde ovšem o to, aby se tato podmínka nestala cílem o sobě, který vtiskuje své (nebo spíše jen zdánlivě své) zákonitosti celému procesu společenského vývoje.

Socialistickou alternativu života si přitom těžko můžeme představovat jako ideálně harmonický souhrn materiálních a kulturních podmínek života a jejich bezproblémového využívání. Musíme vycházet z historického začlenění socialismu do procesu celkové přeměny lidského života a jeho určení. Socialistická společnost musí respektovat skutečnost svého poměrně krátkého historického zakotvení i fakt nutné koexistence a vzájemného působení rozdílných modalit utváření života. Na jedné straně můžeme konstruovat a představovat si modelovou a ideální podobu socialistického životního stylu, která má být postupem vývoje v jednotlivých dimenzích a složkách naplňována. na druhé straně ovšem musíme respektovat skutečnost, že socialistický životní styl — ostatně jako většina sociálních fenoménů — je sám procesem, který v jednotlivých etapách vystupuje v odlišných podobách, mění se a vyvíjí.

2. Dialektika životního stylu

Koncept socialistického životního stylu v sobě obsahuje nesčetná vnitřní propojení a zahrnuje řadu vnějších vazeb. Poukážeme zde alespoň na jejich některé obecné aspekty.

Především jde o to, že určitý způsob života, který by měl být vyjádřen ve stylotvorném programu socialistické společnosti, představuje její základní cílovou funkci. Sociální struktura vyspělé socialistické společnosti (tj. struktura vysoce integrovaná) ovšem do sebe nemůže pojmut nějaké striktní oddělení prostředků od cílů: neexistuje zde část společnosti, jež by pracovala pro druhou, nebo generace, jež by na sebe vzala veškerou tíhu zajištění blahobytu pro budoucí pokolení. Chceme-li se tedy vyvarovat iluzi,

musíme při koncipování socialistického životního stylu brát zřetel na *vzájemnou vazbu prostředků a cílů* a především se snažit postupně překonávat jejich napětí, usilovat o integraci produktů jejich závislosti.

Cílem socialistické společnosti například není zvětšování rozsahu volného času bez ohledu na to, jak může být a je fakticky využíván, stejně tak jako není jejím cílem zkracovat dobu věnovanou pracovní aktivitě vůbec, nýbrž především zkracovat čas věnovaný práci namáhavé, jednotvárné a netvůrčí, jež nerozvíjí osobnost socialistického člověka. Doposud jsme navykli mechanicky rozdělovat práci a volný čas se všemi jejich historicky danými atributy (tj. práce jako „nutné zlo“ a volný čas jako „sféra vyžití“, především v oblasti spotřeby). Je však třeba postupně koncipovat a realizovat jejich organické propojení, v němž jsou vzájemně prostředkem i cílem.

Proces překonávání tohoto napětí bude sledován jinou dialektikou — dialektikou *materiálních a hodnotových struktur* — a v nich pak zase dialektikou hodnot postulovaných a hodnot formovaných a reprodukovanych praxí každodenního života. Hodnoty jsou — vedle svých dalších funkcí — především objektivním základem motivace lidské činnosti; jsou ovšem také kritérii měření jejich výsledků, mírami dosaženého stupně a dynamiky společenského vývoje. Zde je třeba překonat stále přezívající částečné dělení hodnot na hodnoty „ideologické“ (tj. ty, jež si socialistická společnost klade do svého programu a jimiž se distancuje od historicky starších formací) a hodnoty „praktické“ (tj. ty, jimiž se většina lidí ve svém jednání a rozhodování skutečně řídí). I tato integrace, vzájemné propojení či markantní sblížení mohou být teprve výsledkem dlouhého úsilí a nemá tedy význam vytvářet si v tomto směru nějaké iluze o ideálnosti dosavadního vývoje, který je nezbytně poznamenán historickým dědictvím, z něhož socialismus musel vyjít, i složitým kontextem rozděleného světa.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá opět jiná rovina dialektiky socialistického životního stylu: totiž napětí a vyrovnávání mezi určitým *obrazem života* (téměř nutně statickým, přitom však harmonicky prokomponovaným) a *procesy jeho realizace*

v prakticky nekonečném časovém horizontu, poznamenanými dílčími a přechodnými rozpory, nerovnováhami, nedostatky. Musíme se zbavit představy socialistického životního stylu jako definitivního vyústění historického vývoje, petrifikovaného v monstrum ideálně bezkonfliktního člověka žijícího ve fyzicky i psychicky sterilizovaném prostředí. Koncept socialistického životního stylu v sobě podle našeho názoru zahrnuje permanentní proces svého vytváření, přetváření a zdokonalování, jde tedy spíše o záměrné stylizace jednotlivých stránek života orientované k vyvíjejícímu se a prohlubujícímu se modelu než o utopické vykreslení společnosti šťastné „jednou provždy“.

Konstrukce tohoto modelu a jeho realizace pak zahrnuje další dimenze vnitřní dialektiky. Formování socialistického životního stylu představuje pro společnost zároveň významnou *integrativní a diferenciální potenci*. Na jedné straně jde o vytváření integrovaných forem a o celkové vyrovnávání základních životních podmínek pro všechny členy společnosti, jež ovšem nesmí přerůst v jejich uniformizaci. Na druhé straně jde o diferenciaci aktuálních nároků a potřeb, jež ovšem zase nesmí přerůst v partikularizaci. Zjednodušeně a obrazně řečeno, jde jednak o postupné sjednocení životních forem do jediného kontinua, jehož jednotlivé momenty poskytují členům společnosti dostatek adekvátního sebevyjádření, a tedy i diferenciace, přičemž však mezi těmito jednotlivými momenty je poměrně snadný přechod (tj. neexistují *v zásadě nedostupné* formy z důvodů askripce, třídní a sociální diferenciace, příjmových a majetkových rozdílů apod.), jednak ovšem i o přetvoření původní vertikální škály rigidně hierarchického charakteru na spíše „horizontální“ diferenciaci.

Jinou dimenzi představuje *reciprocita společnosti a individua*, vyjádřená jako socializace osobnosti a humanizace společnosti. Z tohoto vztahu nelze vytrhávat jen jednu pasáž (například individuální adaptaci vůči sociální struktuře). Ve složitých procesech moderního vývoje bude stále obtížnější najít optimální míru ve vzájemném vyrovnání faktu existence společnosti v nesčetných individuích a rostoucí závislosti individuální existence na společenských strukturách. Jestliže je spo-

lečnost základní formou rozvoje osobnosti, pak tuto funkci reprezentuje nikoli pro hypotetického nebo průměrného jedince, nýbrž pro široké a diferencované vrstvy obyvatelstva — s tím musí počítat jak společnost (reprezentovaná orgány svého řízení a plánování), tak i každý jednotlivý člověk. Přitom je ovšem jen málo společenských dimenzí, v nichž mohou individuum a společnost být v přímé interakci — ve většině situací do jejich vztahu vstupují zprostředkující články ve formě sociálních tříd a skupin, sociálních institucí apod.

Realizace socialistického životního stylu bude rovněž posunovat *rozdíl mezi materiálním a kulturním* do stále hlubších rovin lidského života v souladu s tím, jak bude — postupně a obtížně — v jednotlivých oblastech překonáván jejich protiklad. Dosud se stále ve skutečnosti i v její mentální reprodukci tato pojmová dvojice prezentuje rozporným způsobem, přitom je však zřejmé, že v dalším vývoji a především v procesu plánovitého formování socialistického životního stylu musí jít o překonání tohoto rozporu, o úsilí kultivovat materiální a materializovat kulturní.

Nejde ovšem zdaleka jen o vnitřní dialektiku socialistického životního stylu v jeho konceptuálním vyjádření. Při jeho retrospektivní a prospektivní analýze musíme vycházet ze stavu a dynamiky jeho „vnějších“ vazeb, které bezprostředně ovlivňují postup jeho prosazování a konkrétní výsledek v každé vývojové fázi. Jako první bychom mohli vytknout souvislost charakteru života s *demografickými strukturami* společnosti a intenzitou „zpracování prostoru“. Existují země, které mohou velmi velkoryse nakládat se svým prostorovým fondem; československá společnost je však charakterizována vysokou úrovní zalidnění, urbanizace a industrializace, což je na jedné straně obrovské pozitivum, na druhé straně však z této skutečnosti vyplývají omezení, jež si při utváření struktury života (především v dispozicích s časovým a prostorovým fondem) musí klást.

Jiným „omezujícím“ faktorem, jemuž by měla být věnována prvořadá pozornost, je *faktor ekonomický*. Přírodní a uměle vytvořené bohatství země, ekonomický potenciál zahrnující i kapacitu jeho využívání a rozvoje, zůstane zřejmě ještě

po dlouhou dobu limitem příliš smělých představ o možnostech materiálního vybavení života. Masová spotřeba tvoří v moderních společnostech základní faktor utváření a náplně mimopracovního života a socialistická ideologie v tomto směru nehlasá žádný asketismus. Je si však třeba stále uvědomovat, že zvyšování spotřeby nepředstavuje nějaký cíl o sobě, že meze spotřeby nejsou jedinou překážkou, po jejímž překonání se najednou zharmonizuje lidský život v plně své struktuře. Spotřeba je jednou z nejvýznamnějších, přece však jen jednou ze složek, jež vytvářejí určitý charakter života. Přitom — je-li ponechána svému „samovolnému“ rozvoji — může mít nežádoucí sekundární účinky na ostatní složky společenského života. „Ekonomickou bariéru“ musíme zahrnout do programování životního stylu, nesmíme však přeceňovat její význam a skládat veškeré naděje pouze do jejího překonání.

Nezanedbatelnou vnější vazbu socialistického životního stylu konečně představuje také jeho začlenění do světa mnohonásobně protkaného nesčetnými komunikačními kanály, propojujícími nejrůznější formující faktory životního stylu. Čím větší je kontrast v určité dimenzi, tím silnější může být „demonstrační efekt“ působící přes hranice zemi nebo i civilizací. Kumulace heterogenních vlivů pak může vést nejen k rozpadu „tradičního“ způsobu života, nýbrž i k praktické nemožnosti vytvořit integrovaný životní styl na novém základě. Jde tedy o to, jak zachovat specifičnost, vnitřní konzistenci a vnější převahu určitého způsobu života v procesech, které sice „integrují svět“, avšak integrují jej pouze v některých výlučných stránkách nebo výlučných vrstvách populace.

Komplexnost a náročnost, jež procesy formování životního stylu před socialistickou společností kladou, implikují na jedné straně dlouhodobý charakter či dokonce permanenci tohoto úsilí, na druhé straně pak nutnost jeho rozčlenění do etap odpovídajících stupni vývoje objektivních podmínek i stupni jejich subjektivního poznání, podchycení a kontroly. Tvorba socialistického životního stylu nemůže být žádným jednorázovým aktem, nýbrž dlouhodobým historickým procesem vlastního přetváření, prohlubování a zdokonalování.

3. Formování socialistického životního stylu

Využití sociálního plánování v procesech anticipace a formování budoucí struktury života není prostým alternativním nástrojem vytváření socialistického životního stylu. Složitost jeho povahy i charakteru epochy, v níž se tvoří, podmiňují to, že socialistického životního stylu nemůže být dosaženo jinak než jeho plánovitým formováním. V procesu jeho tvorby se postupně manifestuje stále rozsáhlejší společenská sebekontrola životních podmínek lidí, celková racionalizace individuálního, kolektivního a společenského života a jejich vzájemných vazeb.

Možnost uplatnění společenské sebekontroly (ve smyslu anticipace, formování, rozvíjení i regulace) na tak složitý a všeobsáhlý aspekt společenské skutečnosti je ovšem podmíněna důkladnou znalostí existujícího způsobu života především v jeho klíčových dynamických dimenzích, a to takovou jeho znalostí, jež by byla bezprostředně využitelná orgány společenského řízení a plánování. V tomto směru narážíme nejen na nedostatky společenského informačního systému, který je zatím schopen ukázat skutečnost jen z hrubých, dílčích a zpravidla statických hledisek, nýbrž vůbec na nedostatky informačních nástrojů, jejichž prostřednictvím můžeme skutečnost popsat a sledovat. Historický úkol vytváření nové alternativy života tak v sobě obsahuje i všední výzkum metodiky *sociálních ukazatelů*, které mají plnit dvojčedinou roli: na jedné straně postihovat skutečnost a na straně druhé operacionalizovat jednotlivé složky postulovaného modelu tak, aby jej vůbec bylo možno převést do praxe, a potom opět pomocí těchto ukazatelů kontrolovat.

Popis skutečnosti a operacionalizace modelu tvoří ovšem stále pouze pasivní stránku formování životního stylu. Energie jeho tvorby, kterou je třeba postihnout, podchytit a modifikovat, tkví v *motivační struktuře* společnosti, jež je důležitým zdrojem faktické realizace určitého teoreticko-ideologického programu. Již v první fázi výzkumu skutečného způsobu života by tedy mělo jít nejen o jeho stav, nýbrž i o jeho genezi, nejen o pasivní „výstup“ historických procesů, nýbrž i o jejich aktivní potence, jež je nakonec určitým způsobem realizují. Prakticky

každou složku lidského života lze zkoumat z mnoha různých stránek. Má-li být naše poznání skutečně využitelné orgány společenského řízení, plánování a kontroly, musí sledovat skutečnost simultánně ve všech důležitých dimenzích a integrovat dílčí poznatky.

Počet těchto dimenzí je prakticky nevyčerpatelný, pro určitou etapu vývoje a praktickou funkci poznání však v podstatě daný. Rozpracování problematiky socialistického životního stylu jako cílové společenské funkce ovšem bude předpokládat záměrnou snahu překročit danou optiku analýzy, jež někdy může velmi sugestivně vymezovat hranice možností našeho poznání a nežádoucím způsobem stabilizovat oblast iracionálního. Nezbytná rozpinavost záběru našeho poznání, a tím i možné společenské kontroly skutečnosti musí jako jednu z prvních zahrnout oblast formování potřeb.

Z mechanického chápání vztahu „prostředek – cíl“ a z tabuizování cílů vyplývá skutečnost, že z vazby mezi potřebami a produkcí předmětů jejich uspokojení se problematizovala pouze první část, přičemž potřeby se vcelku předpokládaly jako dané nebo jako něco, co se tvoří zcela spontánně. Marx však výslovně na mnoha místech svých prací hovoří o společenském charakteru potřeb, o úzké spjatosti mezi výrobou užitečných hodnot a vytvářením potřeb, o tom, že oba procesy mají stejný historický význam. V kořenech teorie i praxe společenského řízení stále přetrvává naturalistická představa člověka vybaveného stabilním komplexem potřeb, které je třeba v průběhu ekonomického a společenského vývoje pouze naplnit. Málo je respektována skutečnost, že vytváření a uspokojování potřeb je dvojediným procesem, jehož jednotlivé složky lze abstrahovat pouze s velkou obezřetností. Určitý způsob materiální výroby je také procesem vytváření potřeb, jež představují zároveň finalitu výroby i její faktor. Mezi materiální podmínky reprodukce života, jež je třeba v socialistické společnosti postavit pod plánovitou společenskou kontrolu (základní předpoklad nové a skutečně plné stylizace života), je tedy třeba řadit nejen procesy

zaměřené k *uspokojování* potřeb, nýbrž i procesy jejich vlastního *formování*.⁵

Jestliže je sociální plánování autentickým nástrojem tvorby socialistického životního stylu, pak jejím vlastním zdrojem je ovšem nevyčerpatelná tvůrčí aktivita nejširších pracujících vrstev. Při analýze životního stylu se totiž dostáváme do styku také s těmi stránkami společenské skutečnosti, jež berou vcelku nejméně ohled na naše plány, programy a teorie. Při dnešním stavu poznání máme sotva potuchy o myriádách diferencovaných životních forem, jež se v naší společnosti neustále produkují a reprodukují. Smyslem konceptualizace socialistického životního stylu pak ovšem nemůže být vytvoření modelu odtrženého od skutečnosti, s jehož výšin bychom snad chtěli vše, co se bez ohledu na něj vytvořilo, hodnotit a odsuzovat jako něco nežádoucího nebo protisocialistického. Rovněž tak smyslem záměrného a plánovitého formování socialistického životního stylu nemůže být direkcionistické svázání spontánní aktivity. její administrativní podchycení a usměrnění do snadno kontrolovatelné podoby.

Adekvátní formou konceptualizace socialistického životního stylu je permanentní interakce mezi jeho modelovou a spontánní podobou, neustálá revize utopických vizí na straně jedné a socialismu skutečně cizích forem na straně druhé, energické překonávání extrémů vzájemným obohacováním sociologické teorie a sociální empirie. Domníváme se, že pouze takové pojetí socialistického životního stylu se může stát východiskem výzkumu, který by vytvořil zároveň operativní i koncepční podklad efektivního sociálního plánování.

Dialektika spontánního a plánovitého formování socialistického životního stylu nás ovšem také znovu upozorňuje na nutnost respektování a studia objektivně i subjektivně existujících mezičlánků a mezistupňů procesů sociální integrace a diferenciací, jež zprostředkovávají kontinuitu mezi individuem a společností. Jen v abstrakci totiž můžeme říci, že společnost se skládá z jedinců nebo že jedinec je členem společnosti jako takové. Tato pojmová dvojice je spíše označením hra-

⁵ K problematice potřeb viz blíže J. Večerník, *Problémy sociologie spotřeby*, ÚFS CSAV, Praha 1971.

nice složitých procesů socializace individuálních a individualizace sociálních forem života, procházejících řadami sociálních skupin a tříd a systémy sociálních institucí. Na jedné straně tedy těžko vypracujeme ryze individuální spontaneitu, na druhé straně těžko ovlivníme vývoj společnosti jako celku — aktivní roli sociálních mezistupňů nesmíme v žádné etapě studia a formování životního stylu opominout.

4. Problémy tvorby socialistického životního stylu

V úvahách o formování socialistického životního stylu musíme mít na zřeteli dvě dimenze, vyznačující různé sledy jeho prosazování. Na jedné straně je to *dimenze významnosti* z hlediska určitého konceptu či modelu, na druhé straně *dimenze priority* z hlediska jeho uplatnění v konkrétní sociální a historické realitě. Jestliže vypracovaný model zahrnuje určité hierarchie důležitosti a podstatnosti jednotlivých prvků a složek životního stylu, nemusí tyto hierarchie vždy odpovídat těm, jejichž hlediska je třeba na skutečnost uplatňovat s ohledem na možnosti, které poskytuje, a rezistence, které klade.

Socialistický životní styl je třeba chápat nikoli jako komplement nového formování charakteru práce, nýbrž jako historické úsilí o podstatnou integraci pracovní i mimopracovní sféry. Socialismus je ovšem v tomto směru pouze přechodnou etapou, která teprve vytváří materiální a hodnotové podmínky pro plnou integraci; jde o to, aby se práce — z hlediska svého obsahu i společenského hodnocení — postupně stávala určitým cílem o sobě jakožto práce tvůrčí, smysluplná jak pro společnost, tak i pro rozvoj individuální osobnosti. Není však zcela náhodné, že v první etapě nastolení problematiky socialistického životního stylu vystupuje do popředí otázka *formování jeho mimopracovních složek*, přičemž z této sféry také vychází inspirace k jeho komplexnímu uchopení. V prvních fázích svého vývoje se totiž socialistická společnost musela soustředit především na budování a přebudování své materiální základny, na sféru výroby a práce, přičemž mimopracovní sféru (kromě zdravotnictví, školství, kultury a sociální péče) kontrolovala spíše

jako „sekundární účinky“ základní orientace. Jakmile se tedy začíná o socialistickém životním stylu intenzivněji uvažovat jako o určitém konzistentním komplexu životních forem reprezentujícím primární cíl společenského vývoje, soustřeďuje se pozornost především na ty aspekty, jež doposud stály mimo ohnisko zájmu — jinak řečeno, mimopracovní oblast se stává určitou prioritou, i když z hlediska významnosti není její postavení takto jednoznačné.

Domníváme se, že tuto disproporci v orientaci zájmu nelze pokládat za nedostatek, pokud ovšem uvažujeme její začlenění do kontextu a historickou podmíněnost její existence. Tato optika nás totiž nutí používat širších sociálních hledisek pro hodnocení vývoje, uceluje naše chápání komplexních vztahů mezi prostředky a cíli v budování socialistické společnosti. Neustálý zřetel na parcialitu této optiky nás ovšem musí vést ke snaze o její přesáhnutí, o její zahrnutí do celkového rámce socialistického životního stylu, který představuje integraci všech důležitých stránek a složek lidského života, v první řadě pak jeho podstatného tvůrčího a inovačního aspektu.

Z historické etapy, kterou socialistický vývoj právě prochází, plyne rovněž určitá priorita, kterou si stále vynucuje *materiální stránka života*, uspokojení širokého okruhu lidských materiálních potřeb. Na jedné straně bylo dosaženo obrovského vyrovnání materiálních podmínek života prakticky pro celou populaci socialistické společnosti, na druhé straně ovšem existují sféry, které ještě po řadu let nebudou nasyceny — musíme vycházet ze skutečnosti, že přechod ke kvalitativně vyšším materiálním potřebám také znamená přechod k potřebám, které se v procesu uspokojování rozpínají a které je tedy obtížné nebo nemožné uspokojit.

Priorita, jež je přisuzována materiální stránce života, má tedy rovněž své objektivní oprávnění, nevede-li ovšem k pojímání životního stylu výlučně z tohoto hlediska. Právě zdánlivá samovolnost oblasti formování potřeb stále naléhavěji poukazuje nejen na nutnost prohloubení společenské sebekontroly v oblasti tvorby prostředků a zdrojů, ale i rozšíření jejího záběru o sféru formování norem, hodnot a potřeb, tedy podchycení podstatného

momentu tvorby socialistického životního stylu *in statu nascendi*. Marxistická teorie v tomto směru vychází z prvořadosti materiálního aspektu života a zároveň z jeho permanentní interakce se sférou potřeb, norem a hodnot, jež se za určitých okolností může stát autonomním činitelem mocně ovlivňujícím konkrétní průběh vývoje. Jestliže tedy v současné době věnujeme materiálnímu aspektu zvýšenou pozornost, měli bychom tak činit s vědomím, že jde nesporně o základní, nicméně však pouze jeden z aspektů, jež formují konečnou podobu života. Právě formování *socialistického* životního stylu, tzn. v podstatě neantagonistického charakteru života, by mělo současně probíhat i v oblasti individuálního a společenského vědomí, a to především jako plánovitě formování potřeb a norem, které jsou pak v materiální sféře naplňovány a uspokojovány.

S touto prioritou současně souvisí i důraz, který je stále kladen na *kvantitativní aspekt* uspokojování potřeb i společenské kontroly. Masová spotřeba prezentuje svoji historickou převahu zprvu tím, že je schopna uspokojit potřeby širokých mas obyvatelstva, a to především kvantitativně, přičemž zatlačuje do pozadí původní aspekt jedinečnosti výroby, její rozsáhlé diferenciaci a prvořadě pozornosti vlastní kvalitě výrobku. Tomu také odpovídají povaha společenské kontroly, měření, které používá, a funkce, které ve společnosti plní. I zde jde o historicky nepřekročitelnou fázi, kterou je ovšem třeba přijímat s ohledem na její přechodnost a postupnou nutnost překonání. Tam, kde jsou potřeby do určitého stupně nasyceny, vystupuje kvalitativní stránka radikálně do popředí, jak tomu v naší společnosti již v řadě oblastí je. Naproti tomu hromadná bytová výstavba zůstává dosud typickou „doménou kvantity“, v níž tlak potřeby silně odsunuje do pozadí otázku diferenciaci bydlení, jeho adekvátnosti specifickým potřebám žádoucí individuality apod.

Dialektika kvantitativního a kvalitativního aspektu se ovšem promítá i do dalších oblastí priority. Ze skutečnosti, že naše společnost dosud nepřekročila hranice kvantitativního, vyplývá, že v ní setrvává i aspekt kvantitativní diferenciaci, tedy diferenciaci vlastnické. Přes obrov-

ské vyrovnání materiálních podmínek, které lze na nesčetných příkladech dokumentovat, stále v naší společnosti zůstávají rozdíly na úrovni „mít a nemít“, „mít více“, „mít lepší či dražší“. To je opět atribut určité vývojové etapy, nikoli jednoznačné negativum. Bez této vlastnické diferenciaci bychom si v současné době těžko uměli představit například pracovní motivaci. Jestliže je ovšem vlastnická diferenciaci povahy kvantitativní, jednoznačné a hierarchické, směřuje socialistický vývoj k jejímu postupnému překonání a nahrazení diferenciací především kvalitativní, mnohoznačnou a nehierarchickou.

Po kvantitativním nasycení určité potřeby by socialistická společnost rozhodně neměla jít tou cestou, která charakterizuje vývoj vyspělých západních zemí, kde se další diferenciaci kritéria vyhledávají v marginálních odlišnostech značek, ročníků a především „obrazů“ výrobku, nýbrž měla by další diferenciaci situovat do oblasti vlastní spotřeby, užívání, výběrového nakládání s předměty vlastnictví jako materializace potřeby a současně kultivace jejího nositele. Pak ovšem již nebude možno s určitostí tvrdit, co je více a co méně, kdo je výše a kdo níže na škálách sociálních hodnot dosud vyznačujících důležité dimenze sociální struktury. Přechod z oblasti kvantitativního do oblasti kvalitativního, jejichž napětí je v socialistickém životním stylu zahrnuto, znamená podstatně novou definici sociální diferenciaci, kterou ovšem bude třeba měřit i podstatně novými indikátory. Z hlediska dnes běžného pojmového vymezení jde o postupné překonání priority diferenciaci dimenze ve prospěch dimenze integrační, ve skutečnosti ovšem jde o posun dialektiky integrace a diferenciaci do dalších etap socialistického vývoje a hlubších poloh sociální reality.

S tímto trendem souvisí stupňující se pozornost, kterou je třeba věnovat *kulturním aspektům* a procesům kultivace nejrůznějších stránek života. Právě zvýšený akcent na kvalitativní dimenzi života nově zhodnotí diferenciaci potenciál, který vychází ze sociálních, historických či lokálních tradic a který se také nově formuje na základě nové, osvobozené tvořivosti širokých vrstev obyvatelstva. Dominance kvantitativního aspektu plo-

díla v mnoha směrech uniformitu, kterou je třeba v další fázi překonat využitím všeho bohatství tvořivosti a iniciativy, které je v latentní formě k dispozici.

Další priorita se týká *individuálních forem* uspokojování potřeb, pochopitelně vedle forem společenské spotřeby, jež jsou pro socialistickou společnost již tradiční (zdravotní a sociální péče, školství a výchova). Také tuto prioritu musíme chápat v její historické nezbytnosti a zároveň i omezenosti. Socialistická společnost násobí měřítko výroby předmětů individuální formy uspokojování potřeb, především pokud jde o vybavení domácností a bytů. Odpovídá to motivačnímu materiálu jejího vlastního rozvoje, který je pro ni v současné době nenahraditelný, a odpovídá to také jejímu zájmu o rozvoj rodiny jako základní formy socializace jedince, přežití a růstu společnosti.

Na druhé straně ovšem existují oblasti, kde individuální formy spotřeby zřetelně narážejí na meze prostorových, časových a materiálních dispozic, s nimiž společnost může a musí počítat. Je to především oblast individuální rekreace a individuálního automobilismu, kde socialistická společnost musí již v prvních etapách svého vývoje regulovat živelnost rozpínavosti individuálních potřeb v zájmu ochrany celé společnosti. Přesto tato priorita nadále trvá, a to i v oblastech, kde mohou být následky hrozné. Zde je tedy nutno přejít k formám nepoměrně radikálnější regulace, než jaká byla doposud uplatňována, a snažit se již v zárodku tlumit rozvoj forem, pro něž neexistují společenské podmínky nebo které odporují charakteru socialistické společnosti. Celkově je pak třeba převahu individuálních forem uspokojování životních potřeb chápat jako historickou nezbytnost, jež bude v souladu s možnostmi postupně překonávána vyššími formami kolektivní a společenské spotřeby. Lépe řečeno, jde o záměrnou a cílevědomou optimalizaci individuálních, kolektivních a společenských forem uspokojování potřeb, a to cestou postupného vyrovnávání stupňů jejich atraktivnosti.

Existují ovšem oblasti — především se to týká individuálního automobilismu a chataření — kde již dnes nelze společensky preferovat vlastníky těchto stále výsoco prestižních hodnot, kde již dnes je

naléhavě nezbytné stimulovat kolektivní formy prostorové mobility a rekreace. Socialistická společnost uskutečňuje své zájmy v určitém sledu v souladu s etapou vývoje a prostředky, které má k dispozici; na druhé straně si ovšem v žádné mezi-etapě nemůže dovolit nechat živelně vytvářet bariéry, jež by mohly ohrozit její další vývoj v žádoucím směru. Nemůže také podporovat nebo tolerovat vývoj těch materiálních forem života, jež se v hodnotové sféře kumulují do fenoménu novodobého měšťáctví, útěku od společenské odpovědnosti do soukromého komfortu a směsi kosmopolitismu a partikularismu životních norem.

5. Závěr

Úsilí o konceptualizaci socialistického životního stylu nepovažujeme za jednorázové východisko vlastní práce na jeho teoretickém a empirickém výzkumu, jeho prognózování a plánování. Domníváme se, že takový koncept musí být permanentním výsledkem konfrontace stále hlubšího empirického výzkumu reálných životních forem a jejich vzájemných vazeb na straně jedné a postupné precizace a operacionalizace teoreticko-ideologických postulátů na straně druhé. Na samém počátku studia socialistického životního stylu totiž těžko můžeme vystoupit s takovou jeho teoretickou a metodologickou formulací, jež by byla nosná a plodná pro celý další vývoj našeho poznání i vývoj možností společenského formování života.

Podle našeho názoru je v této etapě zbytečné vyčerpávat tolik potřebnou energii na spory o přesnou definici pojmu životního stylu, mezi jiným na specifikaci jeho odlišnosti od jiných kategorií reprezentujících nějakou sumarizaci nebo syntézu životních forem. V teorii krystalizuje pojetí specifiky životní úrovně jako kategorie především ekonomické a také jako souhrnu spíše bezprostředně kvantitativních podmínek života (individuálních a kolektivních příjmů a spotřeby apod.); stále naléhavější téma životního stylu ukazuje nadcházející nutnost uchopení života ze sociálního hlediska i z dalších, zejména kvalitativních aspektů. K tomu vede i snaha o adekvátní srovnání života v kapitalistických a socialistických zemích, kde podstatu rozdílů je třeba hledat pře-

devším v kvalitativních, souhrnně obtížnější postžitelných momentech a také v komplexu celé struktury života, nikoli jen v té či oné dílčí stránce.

Aplikujeme-li ovšem pojem stylu a celou terminologii související s tvorbou životního stylu na sociální skutečnost, musíme se vymanit z neúměrně rigorózních hledisek ideální harmonie, plné vytříbenosti forem, jež vyplývají z původní estetické inspirace. Sebevyspělejší společnost nikdy nebude uměleckým dílem nebo personifikací vyhraněné osobnosti a nikdy také nebude pro své současníky vystupovat v takové podobě, v jaké si ve vypreparované historické retrospektivě mohou představovat „životní sloh“ minulých staletí. Z toho ovšem nevyplývá, že by u společnosti nebylo možné hovořit o životním stylu nebo že by takové označení platilo pouze pro vybrané úzké enklávy.

Podle našeho názoru je možné prakticky v rámci každé sociálně ekonomické formace identifikovat životní styl společnosti jako určitou míru a charakter konzistence jejích životních forem, jež z ní vytvářejí historické a ekologické společenství života poznamenané většími či menšími antagonismy a rozpory. Tím spíše to platí pro socialistickou společnost, jež o takovou konzistenci vědomě a plánovitě usiluje a má k dispozici reálné zdroje a konkrétní nástroje jejího dovedení na historicky nebyvalou úroveň. Proti kontinuitě a relativní stabilitě životních forem ovšem u ní stojí dynamika rychlého ekonomického, vědeckotechnického i ideologického pohybu — tím spíše pak musíme prosazovat chápání životního stylu jako svérázného časovaného procesu, který v sobě zahrnuje i přechodné disproporce, napětí a rozpory.

Kdybychom na závěr těchto úvah měli sehrát velmi nevděčnou roli a alespoň předběžně se pokusit definovat socialistický životní styl, pak bychom mohli zhruba říci, že si jej představujeme jako záměrný společenský proces syntézy materiálních a hodnotových forem, který radikálně neantagonistickým způsobem ztvárňuje historicky nový charakter života, tedy jako jejích stále hlouběji se integrující komplex v podstatě kvalitativní povahy, respektující na jedné straně společenskou autenticitu individuálního života a na druhé straně nehierarchicky diferencující mo-

dalých aktivností a tvůrčích naplnění nejširších možností životního uplatnění a rozvoje jednotlivce ve společnosti a skrze společnost. Jádrem socialistického životního stylu a trvalým zdrojem jeho pohybu zůstává růst životní úrovně jako výraz primární ekonomické determinace společenského pohybu.

Máme-li postupně dojít ke skutečné adekvátní definici socialistického životního stylu a především pak k jeho plnému poznání a ovládnutí v jeho klíčových genetických strukturách, musí se ovšem program jeho tvorby v první řadě stát programem zintenzivnění společenskovědního výzkumu a integrace jeho jednotlivých složek. Jestliže orgány společenského řízení a plánování spějí ke stále širšímu záběru sociální skutečnosti a ke stále dlouhodobějším perspektivám jejího vývoje, měl by tomuto procesu odpovídat i rozvoj našeho poznání, jeho teoretického rozpětí, jeho metod i jeho organizace.

Резюме

Вечерник И.: К проблемам концептуализации социалистического стиля жизни

Содержание и функция понятия жизненный уровень определяют его прежде всего как экономическую категорию и также как совокупность непосредственно количественно выраженных жизненных условий. Все больше настаивающая тема стиля жизни показывает предстоящую необходимость схвачения жизни также и в других его, особенно социальных и, следовательно, качественных аспектах. К этому приводит, кроме прочего, и необходимость более адекватного сравнения жизни в социалистических и капиталистических странах, где сущность различий нужно искать прежде всего в качественных моментах и также в комплексе всей структуры жизни, не только в той или другой отдельной стороне.

В практическом отношении у каждого общества возможно говорить о стиле как об определенной степени и характере consistency его жизненных форм, образующих из него историческое и экологическое жизненное общество, несущее отпечатки больших или меньших antagonизмов и противоречий. Это, конечно, тем более действительно для социалистического общества, которое такой consistency сознательно и намеренно добивается и которому в социальном планировании и в неисчерпаемой творческой силе самых широких масс предоставлены реальные источники и конкретные орудия поведения ее до небывалого в историческом отношении уровня. Против непрерывности и относительной стабильности жизненных форм в этом обществе, конечно, стоит, динамизм быстрого экономи-

ческого, научно-технического, идеологического движения; из этого вытекает понимание стиля жизни как своеобразно расположенного во времени процесса, включающего в себя также переходящие диспропорции, напряжения и противоречия.

Предварительно и в общих чертах возможно сказать, что социалистический стиль жизни мы представляем себе как общественный процесс синтеза материальных и ценностных форм, радикально неантагонистическим образом формирующих исторически новый характер жизни, т. е. как все более глубоко интегрирующийся комплекс их по существу качественного характера, считающийся, с одной стороны, с общественной аутентичностью индивидуальной жизни, и, с другой стороны, иерархически дифференцирующий модальности активного и творческого исполнения самых широких возможностей жизненного осуществления и развития индивидуума в обществе и через посредство общества. Сущностью социалистического стиля жизни и постоянным источником его движения остается рост жизненного уровня как выражение первичной экономической детерминации общественного развития.

Внутреннее содержание жизненного стиля наполнено сложной диалектикой средств и целей, материальных и ценностных структур, напряжения между определенной постоянной картиной жизни и процессами ее реализации в конкретных условиях, ее одновременно интегративной и дифференциационной потенцией, постоянным выравниванием между индивидуумом и обществом при посредстве бесчисленных социальных и институциональных звеньев, взаимной связью между материальными и культурными аспектами. Выступая наружу формирование социалистического стиля жизни должно считаться с наследством исторической традиции, демографическими условиями и, в первую очередь, с возможностями и перспективами экономической системы. Из этого вытекает, что процесс формирования и преобразования стиля жизни проходит в последовательности определенных приоритетов, которые не всегда должны быть в полном соответствии с планом собственного значения с точки зрения схемы или модели.

Историческим назначением же реализации социалистического стиля жизни является необходимость поставить реальную альтернативу в противовес идеологической и практической форме западного потребительского общества, являющейся выражением подчинения общественного развития интересам предпринимателей и приводящей к дезинтеграции общества и одностороннему развитию человека. Дело идет о том, чтобы высокий уровень материального потребления был органически включен в комплекс динамических факторов развития человека и всего общества, чтобы он не представлял собою цель, а средство собственной социализации индивидуума и очеловечивания общества.

Summary

Večernik J.: On Problems of the Conceptualization of the Socialist Style of Living

By its content and function, the concept of the level of living is defined primarily as an economic category, and also as a totality of immediately and quantitatively conceivable living conditions. The always more urging theme of the style of living shows the coming necessity of comprehending life even in its further aspects, especially in the social ones — i. e. also in its qualitative aspects. This is brought about, besides other things, also by the need of more adequate comparisons of life in socialist and capitalist countries; here, the substance of the differences must be sought, first of all, in qualitative moments, and also in the complex of the whole structure of life, not only in some partial aspect or another.

Practically in every society, style may be referred to as a certain measure and character of the consistence of its living forms which turn it into a historical and ecological community of life marked by greater or lesser antagonisms and contradictions. Of course, this applies all the more to the socialist society which consciously and purposefully aims at such a consistency, while social planning and the inexhaustible creativity of the broad masses provide real sources and concrete instruments for bringing this consistency to a historically unprecedented level. However, in contrast to the continuity and relative stability of living forms, it is characterized by the dynamics of a rapid economic, scientific-technological and ideological movement. This leads to a conception of the style of living as a specifically timed process involving also transient disproportions, tensions and contradictions.

In advance, and in general, it may be said that we conceive the socialist style of living as a social process of the synthesis of material and value forms which, in a radically non-antagonistic manner, shape the historically new character of life, i. e. as their always more deeply integrated complex of a substantially qualitative nature respecting, on the one hand, the social authenticity of individual life, and, on the other, non-hierarchically differentiating the modalities of an active and creative fulfilment of the widest possibilities of the individual's development in and through society and his self-assertion in life. The growth of the level of living as an expression of the primary economic determination of social development continues to be the core of the socialist living style and the permanent source of its movement.

The inner content of the style of living involves a complex dialectics of means and aims, of material and value structures; a tension between a particular fixed image of life and the processes of its realization in

concrete conditions, its integrative and simultaneously differentiating potencies; a continuous effort to achieve a balance between the individual and society by means of innumerable social and institutional links; an interrelation between material and cultural aspects. Outwardly, the creation of the socialist style of living must respect the heritage of historical tradition, demographic conditions, and, above all, the possibilities and perspectives of the economic system. Hence it follows that the process of forming and transforming the style of living takes place in a sequence of specific priorities which need not always perfectly correspond to the aspects of their significance from the viewpoint of the concept or model.

The historical mission of the realization of the socialist style of living consists in the necessity of setting up a real alternative to the ideological and practical form of the Western consumption society which is an expression of the subordination of the interests of social development to the interests of producers and leads to the disintegration of society on the one hand, and to a one-sided development of Man on the other. A high level of material consumption should be organically involved in the complex of the dynamic factors of the development of Man and the whole society so as to represent not an aim but a means of the socialization of the individual and the humanization of society.